

فهرست

۷	محسن شهرنازدار	مقدمه
۱۳	برایان اسپونر	جغرافیا، تاریخ و قوم‌نگاری
۱۱۱	جیم گری شفر	باستان‌شناسی بلوچستان
۱۱۷	سید منصور سید‌سجادی	درباره مدخل باستان‌شناسی ایرانیکا
۱۲۳	ژوف الفنین	زبان و ادبیات بلوچی
۱۶۱	ژوف الفنین	شعر بلوچی
۱۷۵	عبدالغفور جهاندیده	زبان، ادبیات و شعر بلوچی
۲۴۱	محمد تقی مسعودیه	موسیقی بلوچستان
۲۴۷	محسن شهرنازدار	جغرافیای فرهنگی موسیقی بلوچی
۲۶۱	ایران علاء فیروز	لباس سوزن‌دوزی شده سنتی بلوچ
۲۶۵	مهرمنیر جهانبانی	پوشак و سوزن‌دوزی بلوچ در زمان حال
۲۷۱	پاملا هانته	پوشак بلوچ در افغانستان و پاکستان
۲۸۱	پری یوش گنجی	پوشак و هنر سوزن‌دوزی در بلوچستان
۲۹۳	سیاوش آزادی	فرش بلوچستان
۲۹۹	قالیچه بلوچ؛ مهم‌ترین گره‌بافتہ شرق ایران	تورج ژوله
۳۲۶		نمایه

مقدمه

دانشنامه ایرانیکا معتبرترین و جامع‌ترین مرجع پژوهش درباره تاریخ و فرهنگ ایران پیش و پس از اسلام به زبان انگلیسی است و نه تنها نمونه و نظری در میان پژوهش‌های ایران‌شناسی ندارد، بلکه پیرامون فرهنگ و تاریخ سرزمین‌های غرب آسیا نیز اثری مشابه آن منتشر نشده است.

ارجاعات روشمند با رعایت تقدم و تأخر نقل قول‌ها و بر اساس اهمیت منابع، در کنار کتاب‌شناسی دقیق و مستند هر مدخل، دانشنامه ایرانیکا را به منبعی ارزشمند و در عین حال بی‌طرف در مطالعات ایران‌شناسی بدل کرده است. اهمیت دیگر ایرانیکا در نگاه فراگیر به مفهوم فرهنگ ایرانی است که سپهر اندیشه و خرد ایرانی را در گستره تاریخی و جغرافیایی بسیار وسیعی جست‌وجو و بازخوانی می‌کند و ویژگی‌های بارز تمدن ایران را، علاوه بر ادوار باشکوه تاریخ این سرزمین، در پرتو تنوع فرهنگی و قومی ایران نیز می‌بیند. رویکردي که نتیجه نگاه علمی، عمیق و بی‌طرف پایه‌گذار دانشنامه ایرانیکا، دکتر احسان یارشاطر (۱۳۹۷-۱۲۹۹) و همکاران او بوده است.

تنوع دیدگاه‌ها و رویکردهای متفاوت پژوهندگان و نویسندهای این دانشنامه بر اهمیت مداخل ایرانیکا افزوده است. به طوری که می‌توان پاره‌ای از مداخل مربوط به یک موضوع را کنار یکدیگر آورد و منبعی متتنوع و در عین حال منسجم از آن موضوع فراهم کرد. تاکنون ترجمه این دانشنامه سترگ به زبان فارسی با همین رویکرد صورت گرفته و مجموعه‌ای از مداخل آن به شکل موضوعی به فارسی برگردانده شده است. کمبود منابع در مطالعات اقوام ایرانی به‌طورکلی و فقدان آن

در مطالعات فرهنگی قوم بلوج به طور خاص، انگیزه اصلی گردآوری و ترجمه مداخل بلوچستان از دانشنامه ایرانیکا بوده است.

ابتدا ترجمه هر مدخل به متخصصان آن حوزه پیشنهاد شد تا برگردان فارسی آنها دقیق و فنی باشد. در عین حال چون از زمان انتشار برخی از این مداخل چند دهه گذشته است و در این مدت پژوهندگان دیگری به این موضوعات توجه داشتند، مقرر شد معرفی مطالعات جدید و نیز رویکردهای دیگر پژوهشی درباره هر کدام از مداخل، در قالب تکملهای توسط مترجمان متخصص نگاشته شود تا به غنای بیشتر و به روزرسانی محتوای مقالات بیانجامد. از این روی علاوه بر ترجمه متن انگلیسی مقالات ایرانیکا، مطالب دیگری نیز به آن افزوده شده است.

مدخل جغرافیا، تاریخ و قومنگاری نوشته برایان اسپونر^۱، انسان‌شناس و ایران‌شناس بریتانیایی است. این مقاله بلند گرچه در روایت واقعی تاریخی معاصر بلوچستان، به خصوص در توصیف نقش بریتانیا در مناقشات آن منطقه، بی‌طرف نیست و در شرح واقعی منجر به ایجاد منطقهٔ حاصل توسط بریتانیا و تحمیل قرارداد گلدرسیمیت به ایران و تجزیهٔ بلوچستان، موضعی تقلیل‌گرا دارد، با این حال یکی از خواندنی‌ترین مداخل ایرانیکا دربارهٔ بلوچستان است. اسپونر تا دههٔ شصت میلادی پژوهشگر انجمن بریتانیایی مطالعات فارسی و مدرس دانشگاه آکسفورد بود و پس از آن به گروه انسان‌شناسی فرهنگی دانشگاه پنسیلوانیا پیوست. او از متخصصان بر جستهٔ ایران‌شناسی و مطالعات خاورمیانه در نیم قرن گذشته است. اسپونر در چند بخش به ظاهر مستقل اما در هم‌تئیده – شامل بررسی مقدماتی تاریخی و قومنگاری مردم بلوج، توصیف پهنهٔ جغرافیای طبیعی و جغرافیای فرهنگی بلوچستان، ریشه‌های تاریخی قوم بلوج، تاریخ اولیهٔ جغرافیای سیاسی بلوچستان در میان ایران و هند، مهاجرت و تشکیل خانات کلات و حکومت محلی آنان، توصیف دورهٔ استیلای بریتانیا بر منطقه و در نهایت بررسی وضعیت امروزی بلوچستان و پراکندگی جمعیت و مسائل قوم‌شناسی آنان – مقاله‌ای منسجم دربارهٔ مسائل مختلف بلوچستان نوشته است. بخش‌های متعدد این مقاله توسط مترجمین مختلف ترجمه شد. بخش ۱، ۲ و ۸ تا ۱۱ از مقاله اسپونر توسط گروه مترجمان موسسهٔ آبی پارسی انجام شده و بخش‌های ۳ تا

1. Brian Spooner (1935.)

۷، اقتباسی از ترجمه زنده یاد دکتر سعید ارباب شیرانی^(۱۳۸۹-۱۳۱۶) است. او که دانشآموخته ادبیات تطبیقی از دانشگاه پرینستون بود، علاوه بر تدریس در دانشگاه علامه طباطبایی، در مرکز نشر دانشگاهی و دانشنامه جهان اسلام به ترجمه آثاری در حوزه نقد ادبی و ایران‌شناسی اشتغال داشت. در همین دانشنامه او خلاصه‌ای از مدخل جغرافیا، تاریخ و قوم‌گاری نوشتۀ اسپونر را به فارسی برگردانده که مبنای ترجمه تطبیقی در کتاب حاضر شده است. ترجمه، بازخوانی و انطباق بخش‌هایی از این مقاله را آقای عبدالقيوم نعمتی‌نیا دانشآموخته جامعه‌شناسی از دانشگاه هندوبنارس بر عهده داشته است.

جیم گری شفر^۱، باستان‌شناس آمریکایی و متخصص بر جسته باستان‌شناسی آسیای جنوب شرقی، نویسنده مدخل باستان‌شناسی بلوچستان است. این مدخل به اطلاعات موجود درباره کاوش‌های باستان‌شناسی تا پیش از سال ۱۹۷۹ محدود می‌ماند. دکتر سید منصور سید سجادی، باستان‌شناس بر جسته ایرانی، این کاستی را بر طرف ساخته و علاوه بر ترجمه این مدخل، گزارشی از کاوش‌های باستان‌شناسی بلوچستان از سال ۱۹۷۹ تاکنون را نیز در یادداشتی جداگانه شرح داده است. دکتر سید سجادی محقق بازنیستۀ پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و عضو موسسه مطالعاتی شرق میانه و شرق دور در ایتالیا^۲ است.

ژوف الفنین^۳، استاد فقید مطالعات ایران در دانشگاه ماینز آلمان، نویسنده دو مدخل مهم «زبان و ادبیات» و «شعر بلوچی» است. او که متخصص زبان بلوچی بود، در مدخل نخست، ضمن بررسی تاریخی و پراکندگی قلمرو زبان بلوچی، به موضوعات آواشناسی، صرف و نحو، دایره واژگان و گویش‌های این زبان می‌پردازد. همچنین در بخش ادبیات این مدخل، شرحی از منظومه‌های بلوچی ارائه می‌دهد. این منظومه‌ها در برگیرنده تاریخ و فرهنگ بلوچستان و یکی از منابع مهم بررسی‌های تاریخی و فرهنگی قوم بلوچ است. ترجمه این مدخل را آقای دکتر حسین شیخ‌زاده، استادیار دانشگاه آزاد واحد سراوان، بر عهده گرفتند. الفنین در مدخل شعر بلوچی، چهار دوره کلاسیک، پساکلاسیک، قرن نوزدهم تا اوایل قرن بیستم و دوره مدرن را از یکدیگر تفکیک می‌کند و به توصیف آن می‌پردازد. ترجمه این مدخل بر عهده آقایان دکتر عبدالغفور جهاندیده و

1. Jim G. Shaffer (1944-)

2. IsMEO

3. Josef Horblit Elfenbein (1927-2019)

مهندس اسدالله سردارزهی بوده است. هر دو مترجم عضو هیئت‌علمی دانشگاه دریانوری و علوم دریایی چابهار هستند. در قالب تکمله‌ای برای دو مدخل «زبان و ادبیات» و «شعر بلوچی»، مقاله‌ای بلند به قلم عبدالغفور جهاندیده در تداوم ترجمه‌های مداخل آمده که محتوایی مستقل یافته است.

در میان نویسنده‌گان مداخل بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا، نام چند ایرانی نیز به چشم می‌خورد. مدخل موسیقی نوشته دکتر محمدتقی مسعودیه (۱۳۷۷-۱۳۰۶)، استاد فقید موسیقی‌شناسی دانشگاه تهران، حاوی اطلاعاتی کلی از موسیقی بلوچستان است و از آنجا که تاریخ نگارش آن به اواخر دهه نواد میلادی می‌رسد، اطلاعاتی درباره مطالعات سه دهه اخیر موسیقی بلوچستان ارائه نمی‌دهد. علاوه بر این اطلاعات موجود در این مدخل محدود به بلوچستان ایران است. تنوع موسیقی و ساز در بلوچستان و نیز پیوندهای ناگستین آن با آیین و فرهنگ بلوچی و زبان و ادبیات آن، امکان نوشتمندی محدود و متناسب با حجم مدخل موسیقی بلوچستان در دانشنامه را ناممکن می‌کرد. بدین سبب در تکمله این مدخل که توسط اینجانب نوشته شده، تنها به معرفی جغرافیای فرهنگی این موسیقی پرداخته و سعی در افزودن اطلاعاتی به مدخل ایرانیکا داشته‌ام.

ایران علاء فیروز و مهرمنیر جهانبانی از دیگر نویسنده‌گان ایرانی مداخل بلوچستان در دانشنامه ایرانیکا، مدخل پوشاک بلوچ در ایران را نوشته‌اند. این مدخل به دو بخش مستقل تقسیم شده است. بخش اول آن با عنوان «لباس سوزن‌دوزی‌شده سنتی بلوچ» نوشته ایران علاء است و ویژگی‌های ظاهری لباس بلوچی به‌ویژه لباس زنان بلوچ را توضیح می‌دهد. بخش دوم این مدخل با عنوان «پوشش و سوزن‌دوزی بلوچ در زمان حال» نوشته بانوی فقید مهرمنیر جهانبانی (۱۳۹۷-۱۳۰۴)، از بانیان اصلی آشنایی ایرانیان با هنر مهجور سوزن‌دوزی بلوچ در دهه چهل، است. او این هنر درخشنان را در سطح بین‌المللی نیز معرفی کرد و برای آن بازارهای جدیدی را فراتر از مصرف محلی و در سطح جهانی به وجود آورد. این مدخل به شرح تغییرات لباس بلوچی در چند دهه گذشته می‌پردازد. مدخل دیگری نیز در دانشنامه ایرانیکا به بررسی لباس بلوچی و پراکندگی جغرافیایی آن خارج از مرزهای ایران اختصاص دارد. عنوان این مقاله

«پوشاک بلوچ در افغانستان و پاکستان» نوشتۀ پاملا هاتنه^۱، انسان‌شناس و متخصص مسائل افغانستان، است. تکملۀ این دو مدخل درباره لباس بلوچی، مقالۀ مستقل و مستند خانم پری‌یوش گنجی، نقاش سرشناس و مدرس طراحی و چاپ پارچه است. در این مقاله علاوه بر معرفی مجزای سرپوش، تن‌پوش و پاپوش بلوچی، توضیحاتی درباره ابزار کار، مواد اولیه و تکنیک سوزن‌دوزی نیز ارائه می‌شود و سرانجام به بررسی نقوش سوزن‌دوزی بلوچ در سه شکل هندسی، گیاهی و حیوانی می‌پردازد.

مدخل فرش بلوچی در دانشنامه ایرانیکا نوشتۀ سیاوش آزادی است. او از جمله مهم‌ترین متخصصان فرش ایران است که با گردآوری مجموعه‌ای غنی از بهترین قالی‌ها و فرش‌های ایران، در معرفی این هنر والای ایرانی در سطح بین‌المللی نقش بسزایی داشته است. سیاوش آزادی کتابی نیز درباره فرش بلوچی دارد. در این مدخل علاوه بر شناسایی جغرافیای فرهنگی بافتگان فرش‌های بلوچ، به عناصر شکل‌دهنده این فرش همچون رنگ، تزئینات، تکنیک، شیرازه و حتی کاربرد آن‌ها نیز توجه شده است. ترجمه این مدخل و نگارش مقاله تکمیلی آن را تورج ژوله، پژوهشگر نام‌آشنای فرش بر عهده گرفته است. در این تکمله ضمن طبقه‌بندی و نام‌گذاری طرح‌ها و نقوش فرش‌های بلوچی، نکات ارزشمندی درباره آن بیان می‌شود.

در روند آماده‌سازی این کتاب، ضمن حفظ ویژگی‌های شخصی زبان مترجمان، اعلام و برابرنهادهای فارسی یکسان شدند و صورت لاتین برخی اسامی و واژگان در زیرنویس صفحات ثبت شد. مهم‌ترین چالش ترجمه متون این کتاب، ضبط صحیح اسامی خاص بود. برای این منظور تا آنجا که امکان داشت نام افراد، طوایف و مکان‌های یاد شده در مقالات، با متون و منابع متعدد دیگر تطبیق داده شد تا ضبط اعلام حدالمقدور بی‌نقص باشد. با این حال خطاهای احتمالی با گوشزد مطلعین در چاپ‌های بعدی کتاب اصلاح خواهد شد.

همچنین هرجا که ضرورت داشته، مترجمان مداخل، با حرف اختصاری م. توضیحاتی به زیرنویس صفحات اضافه کرده‌اند. این‌جانب نیز نکاتی را در زیرنویس‌ها یادآور شده‌ام که با اعلام اختصاری ش. مشخص شده است. علاوه بر این فهرست اعلام در پایان کتاب افزوده مهم این مجموعه درباره

بلوچستان است که به محتوای مداخل ایرانیکا و مقالات پیوست آن کاربردی وسیع‌تر می‌بخشد و بر اهمیت این اثر به عنوان یک منبع قابل استناد در مطالعات فرهنگی اقوام ایرانی در زبان فارسی می‌افزاید.

انتشار این کتاب مرهون حمایت و توجه دوست گران‌قدر آقای عبدالرحیم کردی، مدیرعامل سازمان منطقه آزاد چابهار، است که با درک عمیق از مفهوم توسعه پایدار، بر ضرورت حمایت از انتشار این مجموعه تأکید کرد.

همچنین از تمامی همکاران و مترجمان این مجموعه سپاسی ویژه دارم و از آقای محمد جمالی که در پیگیری ترجمه مداخل تلاشی مجدانه کردند، قدردانی می‌کنم.

در پایان لازم می‌دانم از آقای التون دنیل^۱، سردبیر دانشنامه ایرانیکا که سخاوتمندانه اجازه رسمی ترجمه این مداخل و انتشار آن را در ایران دادند، صمیمانه سپاسگزاری کنم. امیدوارم این اثر راهگشای پژوهش‌های بیشتر درباره جنبه‌های مختلف تاریخ و فرهنگ بلوچستان باشد.

این کتاب را به مردمان سخت‌کوش و محجوب آن دیار و به همه پژوهندگان و علاقه‌مندان به فرهنگ و تاریخ ایران زمین تقدیم می‌کنم.

محسن شهرنازdar